

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

در سالهای آخر دهه ۹۰ و در آستانه شروع قرن جدید توجه رشد یابنده‌ای به آثار ویگوتسکی در غرب ابراز می‌شود. انتشار مجموعه آثار ویگوتسکی که جلد اول آن نظریه ویگوتسکی، جلد دوم آن، اندیشه و زبان، جلد سوم آن، منطقه قابل دسترسی در رشد (the zone of proximal development) و جلد چهارم آن جهت‌گیری‌های آینده است و در سال ۱۹۹۹ به ویراستاری پیترو لوید و چارلز فرنیهو (Peter Lloyd & Charles Fernyhough) منتشر شده است از جمله آنهاست. همچنین در این سالها کتابهای دیگری نیز انتشار یافته است که به چند نمونه آن اشاره می‌کنیم. ویگوتسکی در جهان کنونی بر لبه روانشناسی غیر کلاسیک توسط الکساندر آسمولف (Alexander G. Asmolov) در سال (۱۹۹۸) و نیز آثاری که توسط خود ویگوتسکی در سالهای اخیر

ترجمه شده و به زبان انگلیسی انتشار یافته است که از جمله آنها اصول نقص‌شناسی (defectology) (۱۹۹۳)، مسائل نظری و تاریخ روانشناسی (۱۹۹۷ الف)، پیشینه رشد اعمال عالی ذهنی (۱۹۹۷ ب) و روانشناسی کودک (۱۹۹۸) و نیز اثری که به اشتراک با لوریا (Luria) نوشته است با عنوان مطالعاتی در تاریخ رفتار (۱۹۹۳)، علاقه روز افزون به ویگوتسکی را در غرب نشان می‌دهد.

اما بدون تردید یکی از مهم‌ترین پیشرفت‌ها در سالهای اخیر در زبان فارسی در زمینه شناخت ویگوتسکی ترجمه اثر ارجمند کوزلین (Kozulin) به نام روانشناسی ویگوتسکی، سیر و تحول اندیشه‌ها^۱ (ترجمه فارسی حبیب‌الله قاسم‌زاده، ۱۳۸۱) است. وی قبل از این تکوین ذهن (۱۳۸۰) لوریا و اندیشه و زبان ویگوتسکی را به فارسی

● روانشناسی ویگوتسکی، سیر و تحول اندیشه‌ها

● کوزلین

دکتر حمیدرضا عربی‌سامانی

● انتشارات ارجمند و آگه، ۱۳۸۱

روانشناسی ویگوتسکی

سیر و تحول اندیشه‌ها

دکتر حمیدرضا عربی‌سامانی

۱۳۸۱

این اثر توسط یکی از مهم‌ترین روانشناسان مکتب مسکو یعنی کوزلین (A.Kozulin) نوشته شده است. وی پس از دریافت مدرک دکتری خود در سال ۱۹۷۸ از انستیتو روانشناسی مسکو به آمریکا مهاجرت کرد و نمره این مهاجرت، انتشار آثار بسیار زیاد او در معرفی ویگوتسکی اعم از مجله و کتاب است. اما بدون تردید، دو کار مهم وی یکی ترجمه متن کامل اندیشه و زبان (۱۹۸۶) اثر ویگوتسکی است که هرچند برای نخستین بار توسط دو روانشناس آمریکایی یعنی هانفمن و والار (E.Hanfmann & G.Valar) در سال ۱۹۶۲ صورت گرفته بود، اما این متن کامل نبود و برای نخستین بار کوزلین ترجمه کامل آن را در سال ۱۹۸۶ انتشار داد. کار مهم دیگر وی در این زمینه کتاب روانشناسی ویگوتسکی، سیر و تحول اندیشه‌ها است که در

برگردانده بود. این کتاب، نخستین بار توسط انتشارات دانشگاه هاروارد (۱۹۹۰) منتشر شد و چاپ جدید آن توسط انتشارات هاروستر ویتشیف (Harvester Wheatsheaf) در ۱۹۹۹ در لندن منتشر گشت.

غرب در شناخت دقیق تفکر ویگوتسکی سهم بسزایی داشته است. کتاب به چند بخش تقسیم می‌شود. وی در بخش اول به روانشناسی هنر از دید ویگوتسکی می‌پردازد. موضوع روانشناسی هنر در آثار دیگر بسیار مورد توجه بوده است. از قبیل جیمز ورج (James V. Wertsch) (۱۹۸۵) در اثر خود به نام ویگوتسکی و شکل‌گیری اجتماعی ذهن به این موضوع توجه کرده است. او خیلی زود با آثار شکل‌گرایان ادبی روسیه از قبیل ویکتور شک洛夫سکی، لس یابوبنسکی و بوریس فیک هن بام (Viktor Shklovsky, Les Yabububinsky, Boris Fikhenbaum) و دیگران آشنا شد.

تأثیر شکل‌گرایان بر ویگوتسکی عمیق و ممتد بود. ورج (Wertsch) (۱۹۸۵) مقایسه جالبی بین دیدگاههای باختین و ویگوتسکی (Vygotksy and Bakhtin) به عمل می‌آورد که مهم‌ترین این مقایسه‌ها مربوط به پدیدارگفتمان است. جایی که گفتمانی بین نویسنده و یک شخصیت در متن داستان و یا بین دو موقعیت متعارض در درون یک جلسه روان درمانی صورت می‌گیرد (صفحه ۲۲۵).

ورج همچنین به مفهوم شالوده‌شکنی در آثار ویگوتسکی اشاره می‌کند که چگونه رشد فرهنگی فرآیندهای روانشناسی را می‌توان از طریق شالوده‌شکنی تدریجی ابزارهای واسطه‌ای بیان کرد. شالوده‌شکنی فرایندی است که از طریق آن معانی نشانه‌ها به تدریج کمتر و کمتر بستگی به متن قضایی و زمانی منحصر به فردی دارند که در آنها مورد استفاده قرار می‌گیرند (صفحه ۱۲).

برای مثال، فرآیند شالوده‌شکنی، محاسبات در نظام ادبی را بررسی می‌کند که در آن کمیت را می‌توان به طور مستقل از متن ادراکی عینی ارائه داد. ویگوتسکی نشان می‌دهد که در جوامع ماقبل صنعتی بدوی شکل نمودن تا سطح زیادی وابسته به متن یا ادراک عناصر و محیط عینی بوده است.

از نظر ورج مفهوم شالوده‌شکنی قبل از رویدادها و آثار ویگوتسکی مطرح شده است. این اندیشه وی به خصوص تحت تأثیر تعریف عینیت‌زدایی هگلی بوده است. همچنین در این بخش، خواننده برای نخستین بار متوجه تأثیر گرفتن ویگوتسکی از زبان‌شناس نام‌داز روسی الکساندر کوتینیا می‌شود. کوتینیا که خود تحت تأثیر هومبولت (Humboldt) متفکر آلمانی بود برای نخستین بار ویگوتسکی را با معمای ارتباط بین زبان و اندیشه روبه‌رو می‌کند.

از نظر او ارتباط بین این دو از سه حالت خارج نیست یا اندیشه و زبان بر هم انطباق دارند و یا زبان مبنای اندیشه و یا اندیشه مبنای زبان است. پاسخ به این سؤال بالاخره در کتاب اندیشه و زبان ویگوتسکی داده می‌شود که او را در تقابل با پیازه (Piageh) قرار می‌دهد.

هرچند ویگوتسکی تحت تأثیر صورت‌گرایان قرار داشت، اما برخلاف آنها معتقد بود که از طریق تعامل بین صورت و ماده می‌توان بر یکسنگری صورت‌گرایان غالب شد. وی برای نشان دادن این تعامل از اصطلاح برون‌ریزی استفاده کرد. به گفته کوزلین، ویگوتسکی این اصطلاح را نه از فروید بلکه از کتاب شعر ارسطو اخذ نمود و منظور آن عبارت از برون‌ریزی هیجان‌هایی بود که در تماشایگر یا خواننده تحت تأثیر اثر هنری به وجود می‌آید. وی نوع خاص برون‌ریزی را که پالایش یا پالوده‌سازی برون‌ریزی می‌نامید حالتی معرفی می‌کند که در آن نه فقط تنش رها می‌شود بلکه احساسات انسان نیز دگرگون می‌شود.

ویگوتسکی می‌گوید که در بررسی برون‌ریزی، ما نباید مانند هر بررسی دیگر کار خود را با فردی شروع کنیم که اثر هنری را تجربه می‌کند، بلکه باید توجه خود را به ویژگی‌های عینی اثر هنری معطوف کنیم.

ویگوتسکی هنر را یکی از پیچیده‌ترین نظام‌های نمادی می‌داند که احساسات اصیل انسانی توسط آن به واکنش زیبایی‌شناختی تبدیل می‌شود. این نمادهای مشمول در هنر که تکانه‌های طبیعی انسان را به واکنش زیبایی‌شناختی بدل می‌کند از نظر ویگوتسکی از ناخودآگاه افراد بیرون می‌آید.

در اینجا دیدگاه ویگوتسکی به فروید (Freud) نزدیک می‌شود، اما دیدگاه وی از نظر مبانی طرح ناخودآگاه از دو جنبه با فروید و روانکاران دیگر در مورد رابطه روانکاری و هنر متفاوت است. اولاً او جنسی‌نگری فروید را رد می‌کند و ثانیاً صورت‌گرایی فرویدی را مورد انتقاد قرار می‌دهد. از نظر ویگوتسکی هر چند در ابتدا صورت در اثر هنری فرد را به خود جلب می‌کند اما ماده اثر هنری است که سبب برون‌ریزی هیجان‌ها می‌شود.

برای مقایسه صورت و ماده ویگوتسکی داستان نسیم ملایم بوئین را مثال می‌آورد. صورت این داستان که سیزه و قایق آن است و رویدادها و شخصیت‌های آن را شرح می‌دهد مربوط به دختری است که فردی را اغفال کرده و توسط وی به قتل می‌رساند. به رغم این ظاهر خشن داستان، وی نام نسیم ملایم را بر اثر خویش گذارده است. ویگوتسکی نشان می‌دهد که احساسی که این اثر در خواننده برمی‌انگیزد احساس آزادسازی و رها شدن است و به همین دلیل به نسیم ملایم و سبک‌بال تشبیه شده است.

در حقیقت بوئین با شالوده‌شکنی روابط طبیعی بین رویدادها را از هم جدا کرده و علل طبیعی را در سایه نشان می‌دهد. کوزلین در کتاب خود نه تنها نشان می‌دهد که ویگوتسکی تحت تأثیر کلامیک از دانشمندان و روانشناسان قرار گرفته است، بلکه تفاوت‌های بین وی و دیگران را نشان می‌دهد. از جمله بر تمایز دیدگاه‌های وی با پاولف، ژرندایک و دیگران تأکید می‌کند.

مثلاً آزمایش مشهور ژرندایک در یادگیری که بر طبق آن عناصر مشترک سبب یادگیری می‌شوند و به همین دلیل ژرندایک معتقد بود که ژیمنازیومها و یا مدارس به سبک قرن ۱۹ را رد می‌کنند که در آنها آموختن زبان اجباری بود و از طریق آن نمی‌توانند سبب رشد ذهنی شوند و استدلال می‌کنند که آزمایش ژرندایک فقط در تکرار سطح پایین درست است و در زمینه فرآیندهای عالی تفکر درست نیست. من در نقد خود بر اثر کوزلین و ترجمه آن به چند نکته اشاره می‌کنم: اولاً کوزلین به رغم اینکه خود کتاب ورج را در مجله روانشناسی آمریکا (۱۹۹۰) نقد می‌کند با این حال به جنبه‌های ممتاز این اثر توجهی نمی‌کند.

وی بیشتر به تأثیرات مستقیم در زمان خود ویگوتسکی از قبیل شکل‌گرایان روسی اشاره می‌کند، اما به فیلسوفان و دانشمندان بزرگی نظیر باختین توجه کمتری می‌کند. بهتر بود که کوزلین نکات مثبت کتابهای آسمولف و یا ورج را در تجدید چاپ کتاب خویش مورد نظر قرار می‌داد. با این حال بدون تردید کوزلین بر تارک ویگوتسکی‌شناسان کنونی جهان ایستاده است و اثر او کاری بسیار گرانبه و ارزشمند است که به همت دکتر حبیب الله قاسم‌زاده به فارسی درآمده است. ترجمه این اثر نیز توسط بزرگ‌ترین ویگوتسکی‌شناس کشور ما انجام گرفته است که مشهورترین کتاب وی یعنی اندیشه و زبان را قبلاً با موفقیت ترجمه نموده است.

وی که مقاله‌های چندی به زبان فرانسه در مجلات معتبر بین‌المللی نگاشته است که بیشتر به مباحث مورد علاقه روانشناسان شوروی باز می‌گردد و تألیفات زیادی نیز در زبان فارسی دارد، این کار سترگ را با تسلط و مهارت به انجام رسانیده است. وی در معادل‌سازی و واژه‌سازی برای واژه‌های دشوار در روانشناسی

ویگوتسکی نیز مهارت خود را نشان داده است. از آن جمله واژه منطقه قابل دسترس در رشد که برای (ZPD) استفاده کرده است. با این حال در مواردی چند واژه سازی معادل وی قابل ایراد است. از جمله در مقابل attitude که باید واژه نگرش استفاده شود (صفحه ۶۳). هر چند در ظاهر این کلمه مربوط به نگرش یک است و نه یک انسان است و نگرش را نمی توان به اسب نسبت داد اما باید توجه کنیم که همانطور که در متن آمده است این اثر از دیدگاه آشنایی زدایی نوشته و توسط ویگوتسکی تفسیر شده است. بنابراین عاطفه، احساس و یا نگرش آدمیان به اسب نسبت داده شده است. همانطور که در این داستان دیده می شود عاطفه و رفتار یک اسب نسبت به یک موضوع در اینجا نقل شده است که معنایی تازه و غیر معمول از آن به دست آمده است. یک اشکال عمده کتاب نداشتن

وجود دارد که در آشنایی با ویگوتسکی مؤثر است. عدم انتقاد از برخی از دیدگاههای ویگوتسکی در این کتاب نیز قابل نقد است. نمونه های بسیاری از آن را می توان در همان اثر ارزیابی انتقادی ویگوتسکی یافت (برای مثال به جلد ۱ صفحات ۹ تا ۳۰ که توسط ورج و تالویچ و یا جلد ۱ صفحات ۳۹۲ تا ۴۱۰ که توسط کول (Cole) نوشته شده است نگاه کنید که در آن دیدگاه رشد فرهنگی - تاریخی ویگوتسکی نقل شده است). ارائه یک سویه آراء یک دانشمند راه گشایی کمتری از بیان دیدگاهها به همراه نقد آن دارد.

نکته دیگر عبارت از نحوه ارجاع مترجم به جملات دیگران است که گاه در مورد ویگوتسکی صدمه می کند و انتخاب این جملات باید با دقت بیشتری انجام شود. مانند اینکه در مورد ویگوتسکی به جمله باولف اشاره شده است که علم به تمام زندگی شما نیاز دارد، حتی اگر دوبار زندگی کنیم باز هم کافی نخواهد بود. اگرچه این جمله به صورتی که ویگوتسکی را به عنوان دانشمند مطرح کنیم در مورد او صادق است، اما برخلاف آنچه مترجم نوشته است نمی توان این جمله را مصداق وقف زندگی ویگوتسکی به علم و دانش روانشناسی کرد. زیرا وی علاوه بر روانشناسی نه ادبیات، هنر، حقوق و رشته های متعدد دیگر نیز علاقه داشت. برخی از واژه هایی را که مترجم آورده است از قبیل فرالگوئی در مقابل paradigmatic، دو مقولگی در مقابل dichotomy، علم تاویل فلسفی در مقابل hermeneutics، تجلی ذهن در مقابل unfolding of the mind، فرالظری در مقابل meta theory پیش نمودن در مقابل prototype بهتر است پارادایمی، تئوریت، همزیستیک، شکوفایی ذهن، فراتظره ای و پیش نمونه ترجمه شوند.

منابع:

- Wertsch, James V (1983). *Vygotsky and the Social Formation of Mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Asmolov, Alexander G. (1998). *Vygotsky Today: on the verge of Non-Classical Psychology*. New York: Nova Science.
- Lloyd, Peter and Farnough, Charles. (1999). *Lev Vygotsky: Critical Assessments (Vols. 1-4)*. Vol. I: Vygotsky, S Theory, Vol. II: Thought and Language, Vol. III: The zone of proximal Development, Vol. IV: Future directions. New York: Routledge.
- Vygotsky, L. (1962). *Thought and Language* (E. Hanfmann & G. Valar, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Vygotsky, L. (1986). *Thought and language* (A. Kozulin, Ed. and Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Vygotsky, L. (1993). *The fundamentals of defectology* (J. Kron & C. Stevens, Trans.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997a). *Problems of the theory and history of psychology* (R. Vander veer, Trans.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1997b). *The history of the development of higher mental functions* (M. J. Hall, Trans.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. (1998). *Child psychology* (M. J. Hall, Trans.). New York: Plenum Press.
- Vygotsky, L. & Luria, A. (1993). *Studies on the history of behavior* (J. Kron & V. Golod, trans.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

نمایه اسامی افراد و نیز نمایه مربوط به واژه های کلیدی در متن و معادل سازی انگلیسی و فارسی است که با الحاق آن به متن امکان مراجعه و استفاده از آن بهتر خواهد شد. یک اشکال دیگر که به مقدمه کتاب مربوط می شود عدم استفاده و ارجاع به ارزشیابی انتقادی ویگوتسکی (به ویراستاری پیترو لویید و چارلز فرنیهر) (۱۹۹۹) است. در این دوره چهار جلدی مطالب بسیاری